

В. Г. Зарічний

Паволоч

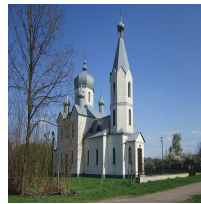
ПАВОЛОЧ — село Житомирського (до липня 2020 — Попільнянського) району Житомирської області. У червні 2020 Паволоцьку сільську раду (з с. Соколів Брід) зараховано до Попільнянської селищної громади. П. знаходиться у місці впадіння р. Паволочка в *Роставицю* (притока *Росі*, басейн [Дніпра](#)), за 112 км від Києва, 93 км від Житомира та 13 км від с-ща Попільня. Площа 10,8 км². За переписом населення 2001, проживали 1437 осіб; станом на 2024 — 1279 осіб; переважно українці.

В околицях П. і с. Соколів Брід обстежено 53 пам'ятки археології місцевого значення (поселення палеоліту, неоліту, бронзи та інших часів і 2 стоянки палеоліту). Тут провадили дослідження археологи В. Гончаров (1946), М. Макаревич (1947), М. Кучера (1988), Т. Бітковська (1994). Є 2 версії щодо походження назви: від слова «паволока» — дорога тканина, яку тут візантійські купці продавали біля пристані; від слова «волока» — земельна ділянка, «незайманщина». П. вперше згадується у писемних джерелах 1503. На початку 16 ст. вона належала козацькому ватажку О. Дашкевичу, від 1620 — київському воєводі Т. Замойському, від початку 18 ст. — князю Ю. Любомирському. П. має тривалу козацьку історію. З 3-х боків її оточували судноплавна Роставиця та Паволочка, з 4-го боку був вал з частоколом і ровом. Залишки козацьких укріплень тут залишалися до 1870-х рр. Після Люблінської унії 1569 навколишні землі від Великого князівства Литовського відійшли до Польщі. 1589 П. надано Маґдебурзьке право (відтоді до середини 17 ст. та від початку 18 ст. до середини 1920-х рр. — м-ко, від середини 17 до початку 18 ст. — місто). Жителі брали участь у козацько-селянських повстаннях 1591—93 під проводом К. Косинського, 1594—96 під керівництвом С. Наливайка. Спочатку П. відносилася як сотенне м-ко (99 козаків-паволочан і 21 карабчиївця) до Білоцерківського полку. У травні 1648 паволоцький війт І. Куцевич-Миньківський підняв жителів П., Котельні (нині с. *Стара Котельня*), Кіловки (нині с. [Миролюбівка](#)), Лісівців (нині с. Великі Лісівці; усі — нині Житомирського р-ну) й інших навколишніх поселень на повстання проти польської влади та долучив їх до Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. У червні—липні 1648 сформовано Паволоцький полк, який існував до серпня 1649, від 1651 до 1670-х рр. та від початку 1700-х рр. до 1714. Його козаки брали участь у Берестецькій (1651), Конотопській (1659) та інших битвах. У різний час до нього належали Антонівська, Борщагівська, Брусилівська, Вільнянська, Водотіївська,

Войташівська, Дзюньківська, Дідівщинська, Животівська, Івничанська, Карабчиївська, Коростишівська, Кошівська, Погребищенська, П'ятигірська, Рожівська, Ружинська, Тетіївська, Торчицька, Ходорківська сотні. З П. пов'язані імена козацьких ватажків А. Хмелецького, О. Кривоносенка, С. Хмелецького, М. Сулитича, Г. Зубченка, М. Богаченка, І. Богуна, І. Поповича (був страчений у центрі м-ка за наказом І. Тетері, 2008—11 насипано курган пам'яті та встановлено козацький камінний хрест і плиту з написом-посвятою), В. Петровського, П. Яненка-Хмельницького, Я. Грицини, С. Бутенка, Г. Гамалії, А. Дорошенка, Я. Гамалії, К. Мигалевського, П. Низькогляда. Відомо, що тут побував не менше 7-ми разів Б. Хмельницький (найтриваліше — від 8 липня до 19 серпня 1651; збереглася низка універсалів і листів, підписаних ним у П.; 2008 відновлено криницю, з якої, за переказами, він пив воду, 2009 встановлено пам'ятний знак). У середині 17 ст. були 754 двори (майже стільки, як і в Житомирі). За Андрусівським перемир'ям 1667 П. залишилася під владою Польщі. 1702—04 мешканці приєдналися до селянсько-козацького повстання під проводом С. Палія. Станом на 1741 були Покровська, Михайлівська, Богоявленська та Благовіщенська церкви та костел. Поступово почала формуватися значна єврейська громада (1683 — 3, 1765 — бл. 100, 1847 — 2113 євреїв). У 18 ст. тут діяли гайдамацькі загони Гриви, Жили, Іваниці, Медведя та Харка. Після 2-го поділу Польщі 1793 — у межах кордонів Російської імперії. 1795—1923 — у складі Сквирського пов.; 1796—1925 — Київської губ. Тривалий час існувала Паволоцька волость. За Всеросійським переписом 1897, проживали 8053 особи, з них 3391 єврей. Станом на 1900 було 414 дворів, діяли 2 православні церкви, костел, 5 синагог, 2 парафіяльні школи, вальцевий, 2 водяних, 2 вітряних млини, 5 кузень. Під час воєнних дій 1918—20 влада неодноразово змінювалася. 1923—30 — у складі Білоцерківської округи; 1932—37 — Київської, від 1937 — Житомирської областей; 1923—2020 — Попільнянського, від 2020 — Житомирського р-нів. Станом на 1923 до Паволоцької сільської ради належали м-ко П. (7880 осіб), с. Ксьондзівка (354 особи) та х. Чубайка. Від середини 1920-х рр. — село. У лютому 1926 з містечкової частини П. утворено єврейську національну раду (ліквідовано 1948). У червні 1930 з окремих частин П. — Заріччя, Бессарабія та Ксьондзівка — сформовано Паволоцько-Зарічанську сільську раду, яку 1954 приєднано до Паволоцької сільської ради. Водночас 1925—54 окремо існувала Соколово-Брідська сільська рада (1925—35 — у складі Сквирського р-ну). Під час голодомору 1932—33 смертність у П. була найвищою на Попільнянщині (вдалося встановити імена 1300 жертв, освячено пам'ятний хрест). Багато мешканців зазнали сталінських репресій. 1939 у П. проживали 630 євреїв (11 % від загальної кількості населення). У довоєнний час, окрім колгоспів, працювали галантерейна, швейна, гудзикова фабрики, держмлин з олійницею. 80 односільчан загинули під час радянсько-фінської війни. Від 14 липня 1941 до грудня 1943 — під німецькою окупацією. Німецькою владою тут розстріляно сотні євреїв з П. та навколишніх сіл, зокрема й з *Романівки*. У Соколовому Броді живцем було спалено 450 жителів. У листопаді 1943 під час бою поблизу П. відзначився Герой Радянського Союзу [А. Ковальов](#), а у грудні 1943 загинув Герой Радянського Союзу [М. Москальчук](#).

Нині у П. — загальноосвітня школа-ліцей; філії Центру культури і дозвілля та централізованої бібліотечної системи Попільнянської селищної ради; лікарська амбулаторія. Діють 2 православні громади. Збереглися синагога (1861; від 1993 діє [Паволоцький народний історико-краєзнавчий музей](#)) і водяний млин (1863). Серед видатних уродженців — фахівець у галузі харчових технологій [О. Гавва](#), літературознавець [І. Журавська](#). Вихідцями з П. були предки [М. Грушевського](#) по материній лінії (Опуцкевичі). На паволоцькому польському кладовищі похований прадід *М. Рильського* — Раумульд.

Фотоілюстрації

Рекомендована література

1. Похилевичъ Л. Сказанія о населенныхъ мѣстностяхъ Кіевской губерніи. К., 1864, Біла Церква, 2005;
2. Піляй Ю. На ешафот першими йшли інтелекти: [голод, репресії в с. Паволоч] // Перемога. 2002, 20 груд.;
3. Бленда В. П. Від Роставця до Паволочі // Там само. 2004, 11 трав.;
4. Його ж. Фортеця над Роставицею // Там само. 12 жовт.;
5. Його ж. Паволоч — полковий центр // Там само. 2005, 15, 22, 25 листоп.;
6. Пасічник В. Розстріляна Паволоч... Спалений Соколів Брід // Там само. 2006, 26 груд.;
7. Махорін Г. Л., Оленська І. С. Край над Унавою. Ж., 2006;
8. Іващенко О. М. Пам'ятки і пам'ятні місця історії та культури на Житомирщині (Попільнянський район). Вип. 9. Ж., 2007;
9. Бленда В. П. Паволоч: 500 років в ліку писаного віку. К., 2009;
10. Його ж. Паволоч — висхідний бойовий плацдарм у боротьбі України за національну державу // Наука і суспільство. 2010. № 1—2;
11. Бленда В. П., Чорноморець В. І. Історія Паволочі: в документах і матеріалах. К.; Дрогобич, 2012;
12. Лутай М. Є. Історія населених пунктів Попільнянського району Житомирської області. Ж., 2014;
13. Піляй Ю. Страшна сторінка історії Паволочі: [Голодомор] // Перемога. 2015, 14 листоп.

Бібліографічний опис:

Паволоч / В. Г. Зарічний // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-885182>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).